

PAKAO GOLOG OTOKA

Reski zvuk zvona

Dug, prodoran zvuk električnog zvonceta. "Policija!", kriknem, nesvesno, još nerasanjen, otežalih očnih kapaka (budilnik na noćnom ormariću pokazuje jedan čas posle ponoći): taj reski zvuk zvonceta prenese me odjednom, ovako nerazbuđena, u doba okupacije, kada su nas u dugim noćima, posle policijskog časa, budile česte racije priređivane čas od Nemaca, čas od Nedićevaca, unoseći svakog puta mučno nespokoјstvo.

Ko li to sad, u petoj godini slobode, posle hiljadu četiri stotine sedamdeset dana napornog, ali radosnog rada i isto toliko noći mirnog sna, dođe da me seti na mučne, košmarne noći okupacije?

U sobu ulaze četiri mlađa čoveka sa dvema našim susetkama. Napred je čovek oniskog rasta i nesrazmerno velike glave. Pregledavši najpre lične karte, i Brankinu i moju, on mi pruža list harije. Iznenađen i zbunjen držim tu hartiju čija slova mi titraju pred očima, i jedva najzad razabiram to da sam danas, 17. maja 1949. godine, odlukom javnog tužioca za grad Beograd, lišen slobode.

Ona četvorica se odmah dadoše na posao: pregledaju najpre knjige i listove, pažljivo prelistavajući svaku knjigu, i pod je uskoro sav prekriven razbacanim knjigama, časopisima i svakojakim hartijama.

Mora da sam pod nekom teškom optužbom kad su u ovo gluvo doba noći došli da vrše tako temeljan pretres celog stana, i to ništa manje nego četvorica njih u pratnji dveju svedokinja!

VISOK, plav milicionar uvodi me u kancelariju na prvom spratu. Za dugačkim stolom sedi omanji, mršav čovek u civilnom odelu, sitnih zelenkastosivih očiju koje neprijatno bodu kroz debela stakla njegovih naočara. Oslovljavaju ga sa "druže poručniče".

- Šta imaš od stvari kod sebe? - pita me ne gledajući me u oči.

Predajem mu novčanik u kojem je lična karta i nešto novca i ostajem tako, blizu stola, zagledan u poručnika.

- Odbij tamo! Do zida - kaže on povišenim glasom, a onda naređuje milicionaru da mi pretrese džepove.

Milicionar pažljivo pregleda svaki džep, prevrće postavu od džepova i onda kad je to očigledno nepotrebno, nesumnjivo u želji da se pred poručnikom pokaže što revnosnijim. U jednom džepu od prsluka napipa dva-tri palidrvceta, izvadi ih i stavi na sto.

- Izvuci pertle iz cipela! - naređuje poručnik.

- Zar je potrebno? - kažem tihim glasom kao da pitanje upućujem sam sebi.

- Potrebno, potrebno - jetko dobacuje poručnik. - Ne misliš valjda da ćeš šetati Terazijama!

Stojim nepomično i čekam šta će dalje biti.

- A znaš li ti zbog čega si ovde? - prostreli me poručnik pogledom.

- Ne znam.

- Znaćeš, znaćeš - nekako značajno naglašava poručnik i naređuje milicionaru da me vodi.

Dugo se penjemo uz stepenice, napred ja, iza mene, u stopu, visoki milicionar. Stižemo do petog, poslednjeg sprata. Prolazimo kroz uzan hodnik osvetljen slabom svetlošću sijalice sa stropa i zaustavljamo se pred vratima iznad kojih je broj 38. Milicionar koji dežura u hodniku otključava vrata...

NA drvenom podu ćelije duge oko četiri, a široke svega oko dva metra, leže njih sedmorica, popreko, jedan uz drugog, ispunjavajući gotovo ceo prostor od vrata pa sve do spoljnog zida na kojem je prozor sa gvozdanim rešetkama. Na visokoj tavanici gori jaka sijalica. Trojica zatvorenika, i to oni stariji, odmah se bude, a oni ostali - četiri mladića - još spavaju. Svi leže, pokriveni ćebetom, sem jednog bledolikog čoveka od svojih četrdesetak godina, guste crne kose, debelih brkova i krupnih tamnih očiju, koji nas dočekuje u polusedećem stavu, pokriven skupocanim ćebetom od kamilje dlake.

- Poznaješ li ovoga? - pita ga milicionar.

- Ne.

Isto pitanje upućuje i onoj drugoj dvojici: postarijem čoveku koji ima samo jedno, krupno i kao začuđeno oko, i jednom čoveku srednjih godina, velike, mršave glave sa veoma proređenom kosom i živim, lukavim očima. Milicionar i od njih dobi isti odgovor. On onda probudi, drmusajući jednog po jednog, ona četiri mladića, pa kad mu i oni isto odgovoriše, obrati se meni:

- Ostaćeš ovde - pa izađe i okrenu, spolja, ključ u bravi. Tek četvrtog dana - bila je subota - baš nekako pred samo podne, Lisica me pozva na saslušanje.

U svojoj prostranoj sobi islednici, major Protić, onaj isti što je saslušavao Bucka i Dakića, dočekuje me sedeći za velikim kancelarijskim stolom. Pored njegovog je još jedan, isti takav sto, na njemu pisaća mašina za kojom sedi mlada daktilografkinja. Islednik mi nudi stolicu i posmatra me nekoliko trenutaka ne govoreći ni reči. To je mlađi čovek - nešto preko trideset godina - krupan i podebeo. Trudi se da svom pogledu da što više oštine, pa uporno i netremice gleda u me škiljeći. Prvo progovori daktilografkinja pitajući me za godine, za ime oca i majke. Majčino ime - Melanija - jedino to ime mi je ostalo od najbližeg stvorenja, od svega što je u vezi s njom samo sam to ime zapamtio: dve godine sam svega imao kad je umrla, a čak ni sliku njenu nikad nisam video. Ako mi se rodi ćerka (tako sam još ranije sa Brankom odlučio), nosiće to ime. I opet se u mislima prenesem kući, vidim Branku onakvu kakva je bila u momentu, kad sam se, pre četiri dana, opraštao s njom možda zauvek... Iz tih misli me trže islednikov glas:

- Pričaj gde je sve u Sovjetskom Savezu boravila delegacija književnika čiji si ti bio član.

POČINJEM sasvim mirno i pribrano da pričam o putu u Rusiju, o tome gde smo sve tamo boravili i šta smo radili, ali islednik, videvši kako bez imalo uzrujavanja pričam o onome što je po njegovom mišljenju trebalo da me zbuni i obeshrabri, i ne sačeka da završim, već mi iznenada postavlja novo pitanje.

- A šta misliš, zbog čega si ti ovde?

- Ne znam tačno, valjda zato što sam se pre nekoliko meseci u dva-tri maha sastao sa Jelićem i Markovićem, koji su nedavno uhapšeni.

- Da, otprilike. Ali ovo je zasad samo nekoliko pitanja i pitanjaca, a ono glavno ima tek da dođe. Možeš ići!

Pun mračnih predosećanja penjem se uz stepenice.

U islednikovoj kancelariji jedna novina bode mi oči: na zidu veliki Staljinov portret, ispod portreta krupnim crvenim slovima ispisana parola o jedinstvu slovenskih naroda. Islednik čuti, kao što je uvek činio u početku saslušanja, pa mi izgleda kao da sve ovo sanjam. Ali posle nekoliko trenutaka budi me islednikov glas.

- Kakve si ti razgovore vodio sa Rusima u njihovoj ambasadi?

- Kažem mu da nije teško pogoditi kakvi su se sve razgovori mogli tamo voditi na časovima srpskog jezika. Islednikove obrve se mršte. On i dalje insistira:

- Dobro, dobro, ali kaži ti meni kakva si im obaveštenja davao? Kakve su podatke tražili od tebe?

Odgovaram mu mirno, bez i najmanjeg uzbuđivanja:

- Niti sam im davao kakve podatke, niti su to oni od mene ikad i tražili.

- U redu, ne mislim da je tu bilo ne znam šta; ali da li su oni vodili kakve razgovore političke prirode u vezi sa našom zemljom?

- Politike smo se doticali samo onda kad smo nešto prevodili na ruski iz naše dnevne štampe.

Dvojica po dvojica, sa lancima na rukama, napuštamo memljivi podrum istražnog zatvora kroz zadnji izlaz, pored one dvojice milicionara koji nas prebrojavaju.

Posle podrumske vlage i memle, osvežavajuće deluje prohladni vazduh na ulici gde se našosmo u ovaj gluvi čas posle ponoći, ali, nažalost, samo na tren: pred nama već stoji spreman veliki zatvorski kamion, pored koga ćopka upravnik zatvora; kod zadnje strane kamiona, tamo gde je ulaz, stoji nekoliko njih u uniformama i u civilnim odelima.

Čvrsto vezani lancima, dvojica po dvojica, s mukom se penjemo u kamion, dok nas dva milicionara guraju otpozadi da bismo se brže ukrcali. Krov kamiona od debele jake cerade (njome je ceo kamion pokriven, tako da nam je vidik sa svih strana potpuno zatvoren), tako je nizak da stalno moram glavu da držim sasvim oborenu. Kamion je, posle nekoliko minuta, dupke pun, tako smo gusto zbijeni jedan uz drugoga da niko ne može ni da se okrene. Oni

spolja zatvaraju pozadi otvor kroz koji smo se popeli i oduzimaju mi i ono malo svetlosti od uličnih sijalica što je tuda prodirala u kamion. Mračno je i zagušljivo kao u grobnici ili u dušegupki u koju je neko pustio samo tanku, gotovo nevidljivu struju vazduha i svetlosti. Motor počinje da brekće i prašti, i to brektanje, uz sve glasniji i češći prasak, traje dosta dugo; najzad se kamion snažno trgnu, zadrhta i naglo krenu u nepoznatom pravcu.

Kuda li nas to vode? Do glavne železničke stanice kamion bi stigao za dva-tri minuta, a mi se vozimo valjda triput toliko i kamion još jednako juri ne usporavajući brzinu.

Kamion najzad staje. Tišinu koja odjednom nastaje ubrzo prekida tutanj drugog kamiona koji se zaustavlja iza nas. To se još jedared ponavlja - dolazi i treći kamion - a onda se sve smiri. Kroz malu zasekotinu na ceradi vidim pored kamiona one iste ljude koji su nas sačekali pred zgradom zatvora. Upravnik zatvora brzo i živahno ćopka, sve poskakuje i maše rukama kao da nešto važno posluje, raspoređuje. Po brzim, živahnim pokretima, po lakom poskakivanju, po tome što nešto poluglasno dovikuje ostalima, vidi se da je odlično raspoložen kao čovek koji uspešno završava neki zadatak za koji očekuje lepu nagradu. Po dosta jakom svetlu električnih sijalica, reklo bi se da smo negde na železničkoj stanici, ali niti se čuje tutnjava vozova, niti pisak lokomotive, niti išta što bi podsećalo na veću železničku stanicu. Pogledam bolje i vidim, malo dalje, senke nekog visokog drveća. Topčider?

Počinje opet da me progoni misao koje sam se već gotovo bio oslobodio, a od koje mi se, u zatvoru, ne jednom krv ledila u žilama. I odjednom, sve ovo što se sad dešava počinjem da dovodim u vezu sa jezivom Ivićevom pričom. Tu blizu, negde na brdu, nalazi se nemačko groblje. Zato smo se zaustavili baš ovde; zato su mene u zatvorskom podrumu i stavili na čelo povorke! Biće da je to baš taj zadatak zbog kojeg je ovako raspoložen upravnik zatvora. Još malo, pa će me povesti gore na brdo, tamo gde je nemačko groblje, poći će s njim možda i Ivić i još poneko od zatvorenika da prisustvuju tome činu, a onda će se vratiti bez mene da produži put do Skadarskog jezera ili do nekog drugog mesta određenog za društveno- korisni rad.

U kamionu nastaje komešanje i čuje se zveket lanaca. Kroz otvoren izlaz dopire spolja svetlost sijalice. Ljupče se okreće, i lanac kojim smo vezani povuče mi ruku; poslednji silazimo sa kamiona.

Nedaleko od kamiona stoji voz sa plombiranim vagonima u koji se već penju zatvorenici. Vidim među njima i Ivića, i od toga mi je lakše: samo neka ne bude ono od čega sam maločas toliko strepeo!

PENJEMO se u voz među poslednjima. U vagonu nigde prozorčeta, i svetlosti spolja kroz još otvorena vrata. A kad se za nama zalupiše vrata, u vagonu osta samo bleđa svetlost lampice na stolu, kao u mrtvačnici. I, da nije ovih živih lica svud oko mene gusto zbijenih po dugačkim klupama i po podu vagona, mislio bih da sam zaista u mrtvačnici. Samo neka sam tu među njima, među drugovima, pa neka me šalju kuda god hoće, spreman sam da s njima delim sudbinu, ma kako ona gorka i teška bila; ono najstrašnije, ono najstrašnije, ono najstravičnije valjda je zauvek ostalo za mnom.

- Ajde, polazi! - ču se sa palube.

Jedan po jedan, počinjemo da se penjemo uz visoke, strme stepenice. Na dnu stepenica stoji milicionar i skida lance sa onih koji su još ostali vezani. Svi se guraju da budu što bliže stepenicama, kao da se svako boji da će ostati poslednji.

Obilje svetlosti i vazduha, plavi beskraj što iznenada puče predamnom, za tren mi zasenjuje oči, već davno odviknute od takvog prizora. A onda: samo kamen, go kamen, ogromne gromade krupnog i oštrog kamenja što se penju naviše dokle god pogled dopire, i svetlo - plavo prozračno nebo.

Predamnom širok put posut sitnim kamenjem. Pođem nesigurnim korakom. Korak, dva, a onda me neko iz sve snage udari pesnicom u leđa i ja se prostrem ničice po oštrom, kamenitom putu. Naprežem poslednju snagu i s mukom se dižem. Tek tada vidim neke ljude oko sebe u vojničkim odelima i pomisim da su nas doveli u neki vojnički logor. Jedan od njih stoji sasvim blizu mene i pada mi u oči da on na kapi nema ni petokrake niti ma kakva drugog znaka.

Postrojavaju nas, jednom za drugim, kao u partizanskoj koloni.

- Sagni se! Dole glavu! - naređuje surov glas.

Stojim, sagnut, sa dlanovima na kolenima. Onaj ispred mene ima istu pozu, a takva je, svakako i cela kolona.

- Glavu još niže! - čujem nečiji glas tik pored uha i osećam nečiju tešku ruku na potiljku kako mi pritiskuje glavu naniže.

Beskrajno dugo čini mi se da stojimo tako, presamićeni, oborene glave, u uvedljivoj, ponižavajućoj pozi. Ništa ne vidim sem oštrog, sitno istucanog kamenja na kome stojimo i nogu druga ispred sebe. Od siline vrućine sav sam u znoju i vidim kako krupne graške znoja padaju, sve češće, sa mog lica kamenje predamnom.

- Plače! - čujem pored sebe neki glas sa prizvukom zajedljivosti. Sperda, valjda negde sa čela kolone, razleže se komanda.

- Kreći! - Sagni glavu!

Ispravivši se, vidim sa obe strane puta nedogledne redove onih u vojničkim odelima: to je stroj kroz koji treba da prođemo. Neko me udara pesnicom pozadi, u rebra, i opominje da glavu držim sagnutu i da ne gledam unaokolo.

Krećemo dosta brzim korakom, praćeni besnim udarcima sa obe strane stroja. Ravnomerno padaju udarci pesnicom u rebra, svakih pet-šest sekundi i sve više, kao da gađaju baš to mesto, osećam oštar bol negde tamo gde su bubrezi. Pokušavam da dignem glavu i pogledam u stranu. Čitava kiša udaraca opominje me da je to nedozvoljeno. Sa sve većim naporom dižem noge: idemo po nekoj beskrajno dugoj uzbrdici, praćeni sad nešto ređim, ali još uvek snažnim udarcima pesnica. Onda opet ubrzavamo korak, udarci postaju češći, a zatim gotovo trčećim korakom spuštamo se po nekoj blagoj nizbrdici, neperstano kroz stroj, neprestano praćeni udarcima sa obe strane i povcima:

- Dole banda! Ua, dole banda!

Dugo još trčimo po toj nizbrdici, čiji nagib postaje sve blaži, sve manje primetan. Usporavamo korak - put sad vodi po ravnom prostoru - a udarci neprekidno padaju. Spotičemo se o tvrdo kamenje, ali niko ne pada: krajnjim naporom volje svaki izbegava ono što bi i od ovoga bilo strašnije.

Najzad se zaustavljamo, iznureni i izmrcvareni.

Sad nam više ne brane da držimo glave uzdignute. Zbijamo se opet na gomilu. Neki se već upućuju ka jednoj uzvišici na kojoj čeka čovek sa makazama i mašinom za šišanje, obučen u voničko odelo kao i ostali. Već i ne pamtim kad sam se poslednji put šišao do gole glave, uvek sam to nerado činio, a sad prolazim mirno, gotovo ravnodušno, mada znam da u tome aktu ima sad i nečeg ponižavajućeg. Dok me berberin šiša, sedim na velikom kamenu i posmatram more kako se jedva primetno mreška na blagom vetru i iskri pod septembarskim, ovde još tako vrelin suncem. Dva duga ostrva - jedno što se pruža sa severozapadne strane daleko ka jugozapadu, sa selima razbacanim duž morske obale, i drugo na severu, mnogo udaljenije, kome se vidi samo tamna silueta, čine da more sa te strane izgleda kao zaliv. Samo sa južne strane pruža se u nedogled morska pučina i gubi u nebeskom plavetnilu.

Tu gde stojimo more je, uz obalu, plitko, pa nam posle šišanja naređuju da se okupamo, ali nismo ni nekoliko minuta proveli u vodi, kad neko podviknu da prestanemo sa kupanjem i da svaki uzme svoju odeću, obuću i rublje. Sa zavežljajima u rukama, idemo, istim putem kojim so i došli, ka jednoj velikoj baraci. Prolazimo opet pored ljudi u vojničkim odelima, ali to više nije onaj gusti stroj i, mesto udarcima, sad nas dočekuju dobacivanjima praćenim kikotom:

- Pazi, pazi onoga, kako sitno gazi, kao da je na korzu!
- Ej, ti tamo, lakše malo, čuvaj tabane!
- Šta ti je bre, trbuh tako splasnuo? - dobacuje neko treći.

STIŽEMO do velike barake gde predajemo svoje stvari. Na svaki zavežljaj stavljaju broj (moj broj 525/II). Onda nam daju po jedno teško ćebe i istu onakvu odeću i obuću kakvu imaju ovi što nam prirediše krvavu dobrodošlicu. Oblačimo žutu uniformu i obuvamo crne gumene opanke, svrstavamo se u četvororedove i krećemo, svaki sa čebetom u rukama, ka unutrašnjosti logora.

S obe strane puta kojim prolazimo nalaze se velike drvene barake, sve na jednakom rastojanju jedna od druge. Zastajemo ispred visoke ograde od bodljikave žice. Milicionar koji tu čuva stražu otvara nam kapiju, i mi sad ulazimo u prostor ograđen sa svih strana gustom mrežom bodljikave žice sa mnogobrojnim stubovima visokim kao bandere. Na ovom prostoru ima mnogo više baraka nego dole, i one su pravilno raspoređene sa obe strane puta, pa čovek ima utisak da prolazi kroz ulicu nekog grada.

Kud god se pogleda, sve je kamen sem tih drvenih baraka: kamenom posut put kojim idemo i ceo prostor pored baraka koji predstavlja neko dvorište, od krupnog kamenja su zidovi između pojedinih baraka, a svud unaokolo su kameni bregovi koji zaklanjaju vidik, te se odavde, iz nizine, vide samo ti beli kameni bregovi i nebo.

Put nas vodi uzbrdo, ja sa krajnjim naprezanjem vučem noge, a ono ćebe me pritiskuje kao olovo. Telo već počinje da mi se njiše i tetura i ja osećam da ću pasti ako ovo potraje samo još nekoliko trenutaka. Najzad smo kod gornjih, poslednjih baraka i tu se zaustavljamo na jednom poširokom ravnom prostoru. Pored nas više nema nijednog milicionara: sad smo u rukama ovih što imaju ista odela kakva ćemo od sada i mi nositi. Milicionari i islednici ostali su negde iza onih prvih baraka, negde blizu samog pristaništa.

JEDAN sredovečan čovek, u istom odelu kakvo je i naše, sa dubokim cipelama umesto gumenih opanaka, počinje da nam govori. Govor mu je kratak, svega nekoliko rečenica koje me sadržinom podsećaju na govor što smo pretpošle noći slušali u podrumu beogradskog istražnog zatvora: tu, na radilištu "Mermer" svako od nas treba svojski da se trudi kako bi maksimalnim zalaganjem zaslužio poverenje Partije, koja je velikodušno prešla preko naše izdaje i pruža nam mogućnost da ovde, na ovom ostrvu, ponovo zadobijemo njeno poverenje; ko misli da može drukčije, sve posledice neka pripiše samo sebi.

Raspoređuju nas po barakama. U baraci br. 5. u koju sam upućen, već zatičem dva kandidata Udruženja književnika Srbije, Miodraga Popovića i Vuka Trnavskog, koji su sa mnom došli u istom transportu. Oni mi prilaze, gledaju me nemo, kao da ne veruju svojim očima. Oslonim se na prozor da malo dođem k sebi i u tom času, prvi put posle četiri meseca, u prozorskom staklu opazim svoj lik: upali obrazi, oči neprirodno velike, sa izrazom nekog bespomoćnog očajanja kao da kriju sav užas onoga što je proživljeno za ova četiri meseca; usne bledomodre, sa nekakvom belom penom na krajevima, do kože ošišana, mršava i bleđa glava više liči na lobanju mrtvaca nego na glavu živog čoveka. Ovako bedan, ne mogu ni da se obradujem susretu sa poznatim mi licima, s tupom ravnodušnošću gledam i ovu prostranu baraku sa četiri velika prozora bez rešetaka koja će mi biti prebivalište posle tesne i zagušljive ćelije istražnog zatvora.

Svi ostali stanovnici ove barake su negde napolju, te baraka zato izgleda prostranija i puna svežeg vazduha.

- Treba da se javiš lekaru, družo Marko - progovori najzad Trnavski, sa iskrenim saučešćem u plavim, pomalo tužnim očima.

- E, kad bi to moglo! - javi se jedan od onih koje smo ovde zatekli, po svoj prilici sobni redar.
- Na lekarski pregled puštaju tek kad prođe petnaest dana, a na ambulantu može odmah računati samo onaj kojeg na nosilima sa broda iznesu.

SEM Popovića, Trnavskog i mene, još dvadesetak njih iz našeg transporta smešteno je u ovu baraku. Svi se zbili u gomilu i nešto živo razgovaraju, očigledno zadovoljni svojim novim prebivalištem.

Iz izdvojene sobice kod samog ulaza u baraku izlazi sobni starešina, mlad čovek od nepunih tridesetak godina, prilazi nam i upoznaje nas sa kućnim redom: ustajanje u pet, oblačenje, nameštanje postelje, doručak i odlazak na rad; u dvanaest ručak, posle ručka diskusija o disciplini, iznošenje stava ili čitalački čas, u dva odlazak na rad; u sedam večera, posle večere diskusija, iznošenje stava ili čitalački čas, u devet spavanje.

Bez neke potrebe ili posla u baraku preko dana ne ulaziti, a kad se ulazi, opanke izuti i ostaviti ispred barake; naređenjima pretpostavljenih bez pogovora se pokoravati, a naši neposredni pretpostavljeni su sobni starešina, rukovodilac radova i vodnik; isto tako, treba

disciplinovano ispunjavati ono što bi od nas tražio dežurni, požarni, higijeničar ili kulturno prosvetni referent; bezuslovno ispunjavati i sva naređenja onih iz centralnog rukovodstva radilišta, a da se i ne govori o predstavnicima vlasti koje sve treba, počev od najmlađeg milicionara, pa do islednika i upravnika, pozdravljati skidanjem kape, a kad se razgovara s njim, mora se biti u "stavu mirno" i sa kapom u ruci.

HIGIJENIČAR nam svakome daje po jedan vojnički sud za jelo i kašiku i upućuje nas u dvorište. U uzanom, sitnim kamenjem posutom dvorištu ima dosta sunca, jer je blizu podne, ali je vidik isuviše skučen, pa nam oči privlači jedno uzvišenje u zadnjem delu dvorišta sa širokim kamenim zidom na kojem već sedi i sunča se nekoliko kažnjenika, od onih što su nas jutros dočekali u onom pomahnitalom stroju. Dočekuju nas kao da ništa nije bilo, neki se čak ljubazno smeškaju i zapodevaju razgovor s nama.

S mukom se penjem, uz pomoć dvojice drugova, na visoki bedem na kraju ove uzvišice, napravljene od velike gomile kamenja. Odatle puca vidik na sve strane; s desne strane se vidi ono veliko ostrvo i, u daljini, široka morska pučina, a spređa je dalmatinska obala sa gigantskim planinskim masivom Velebita, koji se beli po vrhovima i, ovako obasjan podnevnim suncem, izgleda mi kao da je sasvim blizu.

- A kakve su ono barake dole, izvan žice? - pitam jednog od ovih naših novih drugova.

- To su barake onih što su vas jutros prvi dočekali; to je Radna brigada.

- Pa zar i ovo ovde nisu radne brigade?

- U stvari jesu, ali ove ovde zovu se prosto brigade, a Radna je zvaničan naziv brigade koja se formira od onih što su se prevaspitali.

- U kom smislu prevaspitali?

On me pogleda radoznalo i sa čuđenjem kao da ne može da shvati da još ima i takvih kojima ni to nije jasno.

PA, jasno u kom: promenili stav, iskreno se pokajali zbog izdaje i to dokazali ne rečima, već delom - svojim radom i zalaganjem.

- Znači, otud ih šalju pravo kući? - interesuje se jedan novajlija.

- A to ne. Ali to je put, prelazna etapa, koja vodi do slobode i do kuće. Pošto provedu nekoliko meseci u Radnoj, šalju ih onda u neki rudnik ili na Autoput bratstva i jedinstva, a tek otud kući.

- Pa, onda ja tu ne vidim nikakve razlike između onoga tamo i ovoga ovde - prekida ga novajlija - sem valjda to što oni nisu ograđeni žicom, a mi jesmo. A što se toga tiče, mogli bi slobodno i ovu da skinu jer valjda se ne boje da će neko da beži preko mora!

- O, i te kako ima razlike! - nastavi onaj prvi još življe. - Pre bih pristao da u Radnoj budem i godinu dana nego ovde dva-tri meseca. Tamo spavaju na slami, a ne na golim daskama kao mi ovde, hrana im je skoro dvaput bolja nego naša, a porcije mnogo obimnije; ponekad dobiju čak i halve i voća.

- E, moj brajko, dok stigneš do Radne, ima najpre krv da propljuješ, a onda - nazdravlje ti halva! - dobacuje jedan bledoliki mladić žalosno klimajući glavom.

- Drugog ti puta, Slobodane, nema, nego kroz Radnu - umeša se jedan sa brkovima. - Hoćeš-nećeš, tim putem moraš ako ne želiš da ostaviš kosti na ovom ostrvu.

- A šta vam bi da nam jutros priredite onakav doček? - pita novajlija onog s brkovima.

- A da ne misliš ti, druškane, da su nas dočekali sa cvećem kad smo stigli ovamo? - uzvraća ovaj škiljeći nekako pakosno. - Bilo je i kod nas dosta polomljenih cevanica i rebara, nabili smo bili pola ambulante!

DVORIŠTE se brzo puni. A onda komanda: stroj! Svrstavamo se pored zida susedne barake u dva reda: jedan red pedeset nas, drugi isto toliko. Dva kažnjenika donose veliku korpu sa isečenim komadima polubelog hleba i stavljaju je na prostor ispred vrata, na vrhu kamenih stepenica. Zatim komanda: nadesno! I stroj se okreće licem ka suprotnoj baraci gde, isto tako postrojeno, stoji stotinak kažnjenika. Stroj se polako pomera napred: dele hleb.

Jedan po jedan prolazimo pored korpe sa hlebom i svaki prima svoj komad, a onda se vraća na svoje mesto. Hleb je bolji nego onaj u zatvoru, a komadi gotovo dvaput veći nego tamo. Pogledi su opet uprti ka drumu: četiri kažnjenika nose na ramenima veliki crni kazan ugibajući se pod teretom; iz kazana još se puši jelo. Podmećemo metalne činije u koje nam odozgo sipaju jelo velikom kašikom. U zatvoru nam nikad nisu donosili takvo jelo: dosta gusto spremljen slatki kupus, doduše bez i parčeta mesa, ali sa vidljivim tragovima masnoće na površini.

Posle ručka, sedimo na oštrom, tvrdom kamenju pred barakom, dok nam sobni starešina, koji sedi na klupici, čita neki članak iz novina. Posle svakog pročitano pasusa zastane, odloži novine i počinje diskusiju.

Ručak je poodavno bio, i čitalački čas je završen, a još ne zovu na popodnevni rad: biće da je danas nedelja, dan odmora. Ovo sunce što me greje, prostrana baraka sa velikim prozorima bez rešetaka, odsustvo milicionara, ova beskrajna plava prostranstva neba i mora svuda kud god pogledam - sve to daje opojnu iluziju slobode. I baš zbog te iluzije koja kao da me počinje vraćati u život, misao na Branku i dete postaje još bolnija. Ako one nisu u životu, mogu li i smem li ja da se radujem ovom suncu?

Dok stojimo u stroju očekujući večeru, nailazi milicionar koji obilazi barake. Stojimo u "stavu mirno", a sobni starešina mu, sa kapom u ruci, daje raport o brojnom stanju u baraci.

Posle večere, jedan po jedan izuvamo opanke, stavljamo ih uza zid barake i ulazimo u baraku, gde nama koji smo danas stigli pokazuju gde će koji spavati. Meni je određen jedan od gornjih ležajeva, onih što su iznad boksa, ali sam toliko izubijan i osećam tolike bolove već pri samom pokušaju da se popnem...

SEDIM na tvrdom ležištu u baraci, leđima naslonjen na drveni stub, i zamišljeno gledam preda se. Prolaze možda i sati, ali ja vreme danas i ne osećam i čini mi se da me sad ništa ne bi moglo pokrenuti iz ove hladne nepomičnosti. Prilazi mi sobni redar, seda blizu mene na

boks i dugo me zagleda kao da bi da zapodene razgovor, ali se sve nekako snebiva. Najzad poče, sasvim tihim glasom, kao da će mi saopštiti nešto što ne bi smeo da mi kaže pa se boji da bi ga neko mogao čuti:

- Znam ja, družo, zašto si ti tako zamišljen. I meni je tako bilo dok nisam počeo da se dopisujem sa svojim. Ne žalosti se ništa, kroz mesec dana, a možda i pre, moći ćeš da se javiš kući.

Da pišem kući? Imam li ja uopšte kuću, imam li porodicu? Imam li ikog od svojih najbližih? Gde su oni? Nikad u životu nikome nisam učinio nikakvog zla, ali sam sad, bez imalo svoje krivice, možda prouzrokovao tragediju svojih najmilijih.

Kroz san čujem: "Diži se!"

Cela baraka je već na nogama. Svi se užurbano oblače i nameštaju ćebad (to mora biti besprekorno savijeno, kao u vojsci) i svaki se žuri da što pre izađe: veoma je kratko vreme od ustajanja do jutarnjeg stroja, a za tih petnaestak minuta treba stići i do velikog zajedničkog nužnika kojim se služe gotovo sve barake. Jedva uspevam, uz najveći napor, da se obučem. Drug koji je spavao pored mene pomaže mi da savijem ćebe. Pred barakom, umesto svojih novih, zatičem nečije stare opanke koji su već počeli da se cepaju, i sad mi je razumljiva ona žurba sa kojom su malopre svi pošli da se što pre dočepaju izlaza.

Svrstavamo se u redove po četvorica i krećemo. Ja sam u poslednjem redu. Naprežem snagu i volju da održim korak i da ne zaostanem od stroja. Ali samo za kratko uspevam da idem u korak sa drugovima pored sebe, a onda počinjem da se zanosim i teturam. Četni brigadir, koji ide pored stroja, gleda me popreko - misli da simuliram. Sad idemo nizbrdo pa koliko-toliko mogu da se držim stroja. Kod glavne kapije, gde je stražarnica, malo predahnem dok milicionar otvara kapiju i prebrojava nas. Onda opet: jedan-dva! Snaga me sve više izdaje, korak više ne mogu da držim, povodim se, klecam, zaostajem. A četa se laganim, ali čvrstim korakom sve više penje i udaljuje. Pokušavam da smanjim rastojanje, ali uzalud: četa se sve više gubi u kamenom prostranstvu. Kao da niko ni opazio nije da ne koračam više s njima. Osećam se sve usamljenije i bespomoćnije sred ovog nepreglednog nemilosrdnog kamenja. Ipak koračam i dalje, teturajući i klecajući penjem se uz brdo. Do ušiju mi dopire nečiji glas:

- Ej ti, što si tako zaostao?

Tak tada vidim: na velikom kamenu, nedaleko od puta kojim idem sedi milicionar.

- Ne mogu više, snage nemam! - naprežem se da mu doviknem, a sopstveni glas mi dođe nekako tuđ.

- Moći ćeš, moći! - kaže on kao preteći, ali se ne miče s mesta.

Koračam i dalje, u nadi da ću, ipak, stići do čete. Znoj me obliva, posrćem, osećam da mi je snaga na izmaku, ali, ipak, nekako stižem do mesta gde se četa zaustavila. Četni brigadir me posmatra više začuđeno nego strogo, ne govori ni reči: moj izgled svakako mu rečitiije govori no sve što bih mu u ovom času mogao da kažem kao objašnjenje ili opravdanje.

Na tom mestu već počinje užurbano da se radi: odzvanjaju krampovi, čuju se udarci motika po tvrdoj zemlji. Jedni lopatama zahvataju zemlju i pune njome tragače, drugi na prazne

tragače stavljaju krupno kamenje; po dvojica stoje kod svakog tragača pa, čim se ovaj napuni, hitro se mešaju za debele drvene drške i, zanoseći se pod teretom, ali brzo, odlaze nekuda pa se uskoro trčećim korakom vraćaju sa praznim tragačima i čekaju da se ponovo napune. Na mestu gde se kopa, zemlja je duboko usečena, a spređa se diže čitav obronak, tako da to liči na neki rudokop. Pokraj staze kojom prolaze oni sa punim tragačima stoji zapisničar i stalno nešto beleži u knjigu: kako naiđe koji par sa punim tragačem, jedan od njih dovikne njihov broj, a zapisničar odmah beleži.

Postaje mi jasna žurba sa kojom se ovde radi. Svaki se trudi da prenese što veći broj tragača jer se sve to beleži za nekoga ko vodi o tome računa i od koga, svakako, mnogo toga zavisi. Niko me još ničim ne zapošljava, vide u kakvom sam stanju pa to i ne pokušavaju. Spuštam se lagano na jedno mesto gde je zemlja toliko iskopana da liči na veliki rov. Dok se saginjem, lice mi se grči od bolova koje osećam u celom telu. Sedim tako u toj iskopanoj zemlji kao u grobnici da bih se bar malo odmorio pre nego što me pozovu na rad. Uto mi brzo prilazi jedan mladić.

- Druže, eno ide komandir, nemoj da te tako zateče!

MLADIĆ mi pomaže da se dignem. Tada opazim onog istog milicionara koji je sedeo pored puta kako se približava laganim korakom. Polazim sa mladićem do njegovog tragača. On me gleda sažaljivo.

Ni prazan tragač ne bi mogao da poneseš, a kamoli sa ovolikim teretom! Biraj to manje kamenje pa meći na tragač.

Komandir me gleda nekoliko trenutaka kako se mučim dižući kamenje pa onda odlazi dalje, ništa ne govoreći. Ne prestajem da radim, ali sve teže se saginjem, znoj me sve više obliva, sve jače bolove osećam pri svakom pokretu i toliko sam već malaksao da jedva dižem i ono najmanje kamenje.

- Ajde, ajde, življe to, nemoj da zabašavaš!

Podignem glavu i vidim pred sobom četnog komandira. Gledam ga pravo u oči. Njemu neprijatno od tog pogleda.

- Ako si bolestan, sedi malo pa se odmori, ionako od tebe nema koristi! - kaže on blaže, udaljavajući se.

Lakše bi mi, čini mi se, bilo da mi je rekao koju osornu reč; ovo me boli kao uvreda. I baš uprkos njegovoj primedbi, trudim se da produžim sa radom, pokušavam da podignem jedan poveći kamen, ali više nemam snage ni da ga s mesta pomaknem, u glavi počinje da mi se muti, celo radilište kao da se zaljulja, i ja klonem na zemlju kao pokošen.

BROD sa namirnicama tek što je prispeo u pristanište. Jedan po jedan, drugovi iz naše čete ulaze u brod odakle se svaki vraća sa punim džakom na ramenu. Pognuti pod teškim teretom, penju se uzbrdo sve do kuhinje, do blizu naših baraka. Brzim korakom vraćaju se i ponovo prte džakove sa namirnicama. Slobodan je zanoseći se i klecajući odneo jedan džak i toga dana više ga nisam video na pristaništu.

Pre nego što je Sunce dostiglo svoju najvišu tačku, poslednji džak bio je već iznesen iz broda.

Ne žureći, tromim i nesigurnim korakom, četa se penje ka barakama.

Dok stojimo u stroju, sobni starešina, mlad musliman iz Bosne, obraća nam se ozbiljnim, ali ne i strogim tonom:

- Vreme je već da i ovi novi drugovi počnu sa iznošenjem stava. Samo, svaki treba da zna da se traži apsolutna iskrenost: ništa ne sakrivati, ništa ne zataškavati, nego bez okolišanja priznati sve, pa makar koliko ti to bilo neprijatno. Samo otvoreno i iskreno, jer neiskrene i dvoličnjake naš kolektiv ne sme i ne može da trpi!

Poslednje reči izgovori podignutim tonom, kružeći pogledom po stroju, a onda, posle male pauze, nastavlja:

- I još nešto hteo bih da vam kažem. Nijedan od vas novih još se nije javio za raport kod islednika, a ja ne verujem da ima i jedan koji ne bi mogao da dopuni ono što je dao na usmenom i pismenom saslušanju u istražnom zatvoru. Samo, opet vam ponavljam: potpuna, apsolutna iskrenost! Nikakvog prećutkivanja, pa taman da ti je rođeni brat u pitanju!

U DVORIŠTU, posle ručka, sobni starešina počinje:

- Ja bih, drugovi, da i ovaj dan posvetimo pitanjima radne discipline. Pozabavićemo se opet slučajem Daskalova. Rukovodilac radova će vas pobliže upoznati sa tim slučajem.

- Cela baraka je - počeo rukovodilac radova - upoznata sa ispadom koji je pre neki dan dozvolio sebi doktor Daskalov. Ne mislim da to sada ponavljam. Ono što bih hteo ovom prilikom da podvučem to je da do ovog incidenta nije došlo slučajno, da on nije rezultat nekog trenutnog neraspoloženja, nego jedan od mnogih izraza neprijateljskog stava koji Daskalov u mnogim prilikama već odavno ispoljava. Mi, drugovi, ne smemo nikome da verujemo kad nam govori da je promenio stav i prevaspitao se ako on te reči i delom ne potvrdi. U protivnom, moramo ga još strože osuditi jer imamo posla ne sa otvorenim nego sa kamufliranim neprijateljem.

- Tako je! - ču se nekoliko glasova.

- Daskalova ja već odavno posmatram - produžava rukovodilac radova - i vrlo dobro znam kakav je on i na rečima i na delu. Kako možemo verovati da je promenio stav čovek koji nam najpre govori da sam smatra da je prevaspitan, a posle poteže kamen na onoga ko ga opominje da ne zabušava na radu? Ovaj incident, kažem, nije slučajan i nije jedini koji je on napravio. Ja sam njega i ranije opominjao zbog raznih postupaka kakve sebi mogu da dozvole samo oni koji imaju nameru da sabotiraju rad.

- Sramota! Dole saboteri! - odjeknu više glasova.

- Molim za reč! - javi se jedan sredovečan čovek mirna i ozbiljna izgleda.

- Ne damo da govori! - zagrajaše oni isti. - Doleee! Dole banda! Kroz stroj! Kroz stroj! Kroz stroj!

Sobni ih stišava:

- Drugovi, nećemo ga ovaj put kroz stroj, nego da ga kaznimo strogim bojkotom od mesec dana. A ako se za to vreme ne popravi, onda mu ne gine stroj.

- A u čemu se sastoji taj bojkot? - pitam jednog pored sebe.

- Za sve vreme dok mu traje kazna, niko ne sme s njim ni reći da progovori.

SVE se stišava. Sobni ponovo uzima reč:

- Ne smemo se zavaravati da smo, skidajući s dnevnog reda slučaj Daskalova, rešili sva ova pitanja. Samo slepci mogu misliti da mi nemamo još neprijatelja, i otvorenih i kamufliranih. Zato je dužnost svakog kod vas da budno pazi na svaku pojavu ispoljavanja toga neprijateljskog stava. Ako ko ima da saopšti neka svoja zapažanja u tom smislu, neka se javi za reč.

Ustaje onaj mladić širokih ramena i rumenog lica.

- Ja bih, drugovi, hteo da kažem samo nekoliko reči. Ranije, kad sam za tragačem bio sa Petrovićem, uvek sam premašao normu i bio među prvima, ali sa Slobodnom ja ne mogu ni polovinu toga da postignem. A ja ne bih rekao da je on fizički toliko slabiji od Petrovića. Uostalom, ako je bolestan, onda mu je mesto u ambulanti, a ne na radilištu.

- Ja sam, drugovi, bio kod lekara. On mi je samo opipao puls, izmerio temperaturu i - poslao me natrag - kaže Slobodan jedva čujnim glasom.

- Znači da ti ništa ne fali! - dobacuje neko iz gomile.

Slobodan ga samo tužno pogleda.

- I njega treba bojkotovati! - zagraja nekolicina.

- Ja, drugovi, ne bih bio za to - usprotivi se sobni - prvo zato što se Slobodanov slučaj nikako ne može po težini meriti sa Daskalovljevim, a drugo zato što je Slobodan vrlo mlad i na njega se lakše može vaspitno delovati.

ISLEDNIK PROTIĆ

MALO dalje od mesta gde sedim i beležim broj tragača, vidim neku neobičnu figuru kako mi se laganim korakom približava: visok, korpulentan čovek u lepo ispeglanom sivom odelu. Kad mi priđe sasvim blizu, prepoznam u njemu svoga islednika, majora Protića.

- Šta ti to piskaraš? - pita me uz neki blagonaklon i prijateljski osmeh. - Zašto ne radiš kao ostali?

- I ovo radim, družo isledniče, sa najvećim naprezanjem.

On me pažljivo posmatra.

- Da nisi bolestan? Ako si bolestan, što mi se nisi javio pa bih ti odobrio da odeš u ambulantu. Sutra nećeš na radilište; prijavićeš se sobnom pa ćeš u ambulantu.

Islednik me gleda škiljeći, kao da se nekog priseća.

- A šta ti, bre, bi da u istražnom napišeš onakav zapisnik? Ali ne mari - ovde ćeš imati prilike da to popraviš. A šta veliš za ono neki dan? Pravilno, zar ne?

Gledam ga u nedoumici.

- Mislim na onaj doček pre nekoliko dana. Zar možeš reći da ga niste zaslužili? A priredili vam ga baš vaši ljudi, vaši jednomišljenici!

SOBNI starešina objavljuje da večeras neće biti čitalačkog časa i da će, mesto toga neki od novodošlih izneti svoj stav.

Najpre se javlja onizak čovek toliko proređene kose da mu se već jasno nazire ćela pri svetlosti sijalice sa stropa. Njegove krupne oči najpre nekako uplašeno kolutaju po glavama drugova koji, gusto zbijeni, sede po krajevima boksa. On se naslanja na zid barake i počinje tiho, a glas mu podrhtava, kao da govori sa optuženičke klupe.

- Ja, drugovi, dugo nisam bio svestan težine izdaje koju sam počinio. Na partijskom sastanku slagao sam se sa onima koji su osuđivali rezoluciju Informbiroa, a van tih sastanaka sam sa nekim svojim drugovima odobravao izvesne postavke te iste rezolucije. Na partijskim sastancima sam prihvatao sve odluke našeg rukovodstva, a na sastancima sa onim drugovima čitao zabranjenu štampu i slušao radio-stanice koje su na sav glas grdile to isto rukovodstvo. Jednom rečju, drugovi, bio sam dvoličan, tako da mi je i samome postojala odvratna ta uloga.

Tu malo zastaje kao da pribira misli. Sobni starešina ga podstiče:

- Dobro, a kad si prvi put postao svestan težine svoje izdaje?

- U zatvoru. Tamo, u istoj ćeliji, našao sam se sa nekim najokorelijim reakcionarima, nekakvim križarima, i postalo mi je odjednom jasno u kakav užasan položaj me dovela moja dvoličnost: da delim isti hleb i isti ležaj sa zakletim neprijateljima naše slobode protiv kojih sam se i sam ranije borio.

POSLEDNJE reči proprati dubokim uzdahom, a onda nastaje kratko ćutanje koje prekide glas sobnog starešine.

- Drugovi, ima li neko nešto da primeti?

Za reč se javlja mladić živahnih crnih očiju i raskuštrane kose čije kovrdže mu padaju preko čela.

- Ja imam utisak da se ovaj drug istinski kaje i da je bio iskren u svom izlaganju. Samo, drugovi, treba i u ovom slučaju da budemo obazrivi i budni, pa da sačekamo da se ovaj drug pokaže i na delu.

- Tako je! Slažemo se! - zagrajaše neki iz gomile.

Jedan za drugim, izlaze još dvojica čije izlaganje u svemu liči na ono prvo. Sobni sa velikom rezervom prima njihovo izlaganje.

- Ja mislim da bi ova dvojica mogla malo konkretnije da govore o svojoj ranijoj neprijateljskoj delatnosti, a ne da nam ovde serviraju opšepoznate fraze. Daćemo im zato dovoljno vremena da malo bolje razmisle, pa da se još jednom pojave pred ovim kolektivom.

Za reč se javlja još jedan.

- Ja sam, drugovi, prihvatio neke stavove rezolucije najviše zato što ju je potpisao takav autoritet u međunarodnom radničkom pokretu kakav je Staljin.

- Pa, zar ijedan naš rodoljub sme da poštuje autoritete koji se blatom bacaju na ono što je za nas najsvetlije - na našu narodnooslobodilačku borbu?! - upada neki krupan glas iza gomile.

- On ovde pokušava da vrši propagandu sa tim svojim autoritetom! Ne dajmo mu da govori! - preti neko s drugog kraja.

- Dozvolite, drugovi, da završim. Ja sam govorio o onome što sam ranije osećao i mislio, a sada...

- Dosta! - zagraja odjednom nekoliko glasova.

Sobni starešina pokazuje na mene rukom:

- S obzirom na to da drug sad treba da ide na pregled, on će sad ovde izneti svoj stav, jer se može desiti da ostane malo duže u bolnici.

Dižem se s naporom.

- Nisam očekivao, drugovi, da ću danas govoriti ovde pred vama, stoga će moje izlaganje biti kraće no što bi inače bilo. Ne želim ni da ponavljam ono što ste već čuli od drugova koji su govorili pre mene, jer svi smo mi dosad prošli kroz iste ili bar kroz slične faze. Ono što moj slučaj čini specifičnim to je da sam se ja dosad stalno osećao kao da sam pod nekom teškom optužbom za nešto s čime nemam nikakve veze...

NASTA komešanje i žagor. Neko dobacuje:

- Da nećeš, možda, da dokazuješ da si nevin dospeo ovamo?!

- ... Ali, drugovi, ja ne mislim ni o tome da govorim, jer nije ni mesto ni momenat za to. Ovome drugu odgovorio bih samo to da ne smatram sebe nimalo nevinijim no što su ostali. Stoga ne želim da insistiram ni na tome da sam ja onda kad se pojavila rezolucija, tvrdio da je to jedna tragična zabluda i da je njome zadat težak udarac međunarodnom radničkom pokretu

i stvari svetske revolucije. Ali, u isto vreme, i mene su nagrizale sumnje koje ste i vi imali i razdirale me iste kobne protivrečnosti koje su nas sve ovamo dovele. Od mene, drugovi, nemojte očekivati nikakvih krupnih reči ni zaklinjanja: ja nisam kadar da to i delom potvrdim, jer sam skršen i fizički i duševno...

Tu zastajem: osećam da počinje nešto da me guši u grlu i da ne bih mogao nastaviti a da se ne zagrcnem. Neobična mi je i ova tišina koja odjednom zavлада. Sobni obori glavu i razmišlja nekoliko trenutaka pa se odlučuje:

- Mislim da možemo primiti ovo izlaganje jer bi teško bilo odricati iskrenost ovom drugu. Uprkos ovome što smo od njega čuli, ja mislim da će on, kad se vrati iz bolnice, biti u stanju da na delu pokaže da je promenio svoj stav.

TAKAV JE ČOVEK

HIGIJENIČAR me vodi do bolnice. Bolesnik pored kojeg su me smestili dotače mi rukom ramena. Jedva prepoznajem u njemu doktora Boru Kostina.

- Sigurno si se začudio kad si na ovom ostrvu video ovoliki broj naših jednomišljenika?

- Jednomišljenika, kažeš? Ali, tim jednomišljenicima treba da zahvalimo što sad ležimo ovde sa polomljenim rebrima!

- Šta možeš, za to je sistem kriv, sistem prevaspitavanja - uzvraća on sa nekom bolnom ironijom. - Ako ne ti, a ono svakako oni koji su došli s tobom poći će sutra da isto tako nameštaju rebra onima što dođu u narednom transportu. Takav je čovek, i tu se, nažalost, ništa ne da izmeniti. Kad mu sugerišeš da se ni na koji drugi način neće moći osloboditi ovog ukletog ostrva, on će poći i na rođenog brata. Jer, kad ga stave pred alternativu: ili povratak kući ili ovo ostrvo na kojem treba kosti da mu istrunu - jasno je za šta će se on odlučiti.

NEMA takvog bolesnika - sem, valjda, onoga kojem lekar kaže da se ne može nadati isceljenju - koji se ne bi radovao izlasku iz bolnice, a ja se danas teška srca opraštam od drugova s kojima sam u bolnici proveo četrnaest dana, vreme koje je bilo dovoljno da mi prilično zacele telesne rane, ali ne i duševne: one su tek počele, i to delimično, da zaceljuju, pa mi utoliko teže pada ovaj današnji rastanak.

U baraci su svega dvojica-trojica drugova (svi ostali su na radilištima) i među njima Trnavski, koji je zbog mane srca oslobođen fizičkih radova i ostavljen u baraci da sređuje materijal za zidne novine. Pažnju mi privuče mlad čovek ozbiljna i inteligentna lica, koji iziđe iz sobice sobnog starešine.

- To nam je novi sobni starešina Marek iz Sarajeva - kaže mi Trnavski. - Onaj stari otišao je sa ostrva sa jednim delom Radne brigade.

U redovima po četvorica, spuštamo se drumom ka poslednjoj baraci, u kojoj je smešten centar. Ispred te barake, sve tamo do ograde od bodljikave žice, nalazi se širok prazan prostor

u koji lako mogu da se smeste sve barake, zajedno sa radnom. Uz samu zgradu, do kapije, sede na povisokoj gomili kamenja islednici i poneki organ Državne bezbednosti, svi u civilnim odelima sem dvojice u uniformama viših oficira. Čete pristizu, jedna za drugom, i prostor ispred barake brzo se popunjava. Kad, kao poslednja, stiže i Radna brigada, ispuni se ceo prostor pred barakom, samo između pojedinih četa osta malo širi razmak. Ispred barake, na improvizovanom podijumu, stoji poveći sto i tri stolice.

BRIGADE stoje mirno, samo se sa raznih strana čuje tihi žagor, a onda se jedan piskutav glas probi naglo kao hitac:

- Tito!

Iz mnogogrle gomile prolomi se:

- Pravda!

Pa onda opet:

- Tito!

- Pobeda!

Jedan mek, treperav tenor povede, a već kod treće reči ostali gromko prihvataju:

"Druže Tito, vođo komunista,

Partija je kao sunce čista."

Iz barake izlaze njih četvorica, među kojima poznajem samo našeg novog sobnog starešinu Mareka. Trojica sedaju za sto, a onaj četvrti, povisok i mršav čovek, stoji u sredini. Sačekavši kraj pesme, on diže ruku, i začas nastaje potpuna tišina.

- Drugoviiii! - počeo on neprirodno jakim i visokim tonom kakvim se obično govori na velikim mitinzima - danas ćemo vas najpre upoznati sa rezultatima našeg takmičenja u proteklom mesecu. Mogu vam odmah reći da je ovo takmičenje, koje smo organizovali u čast druga Kardelja, dalo odlične rezultate i da je završeno tri dana pre određenog roka.

Gromoglasno: "Ura!" uz pljesak koji se razleže sa svih strana prekinu govornika za nekoliko trenutaka. Dvojica-trojica počeoše da skandiraju, drugi prihvatiloše, najpre slabo i neujednačeno, pa onda sve glasnije i složenije, dok se najzad sve brigade ne stopiše u jedan glas, skandirajući sve jače i brže:

- Tito - Kardelj! Tito - Kardelj! Tito - Kardelj!

Kad skandiranje dostiže vrhunac, proprati ga zvonki pljesak ruku, a onda se odjednom sve stiša. Govornik tišim glasom čita rezultate poslednjeg, oktobarskog takmičenja, pa onda, podigavši glas, objavljuje:

- Najbolje rezultate, drugovi, postigla je baraka broj 5.

Ove reči ponovo dočekuje tapšanje i povici koji se najviše čuju u našoj četi.

Govornik najzad završava:

- Pošto smo, drugovi, ovo takmičenje završili čitava tri dana ranije no što je bilo predviđeno, za novembarsko takmičenje, koje treba da završimo do Dana Republike, to jest do 29. novembra, ostaje nam ravno mesec dana. To takmičenje, drugovi, biće za druga Tita!

POSLEDNJE reči koje on izgovara veoma povišenim glasom proprati gromko: "Ura!" koje se triput prolomi, a onda ga zamenjuje snažno skandiranje:

- Mi smo Titovi - Tito je naš!

Jedan od one trojice što sede, čovek čvrste građe i mrka lica, ustaje i počinje krušnim glasom, lagano, zastajući posle svake rečenice kao da bi hteo odmah da vidi kako na slušaoce deluje njegov govor.

- Drug pre mene govorio je o postignutim uspesima. Oni nisu beznačajni, i mi imamo razloga da budemo na to ponosni. Ali, drugovi, mi ne smemo ni da precenjujemo to što smo postigli i da se predajemo opasnoj zabludi kako kod nas nema i ozbiljnih nedostataka. Treba budno i kritički pratiti rad drugih, ali isto tako i o svome radu i postupcima polagati računa i pred svojom saveću i pred drugima, iskreno i samokritički. Naš osnovni problem bio je i ostaje problem suzbijanja neprijateljskih elemenata u našoj sredini i onemogućavanja štetnog uticaja što ga ti elementi šire oko sebe. To treba da ima na umu svaki onaj koji želi da opet bude uvršten u redove ponosnih graditelja socijalizma. Ali, mi dobro znamo da ima i takvih koji nas svesno ometaju u postizanju ovog cilja, takvih koji svojim pasivnim stavom kočuju naš rad. Takve treba, drugovi, da nazovemo pravim imenom: to su najobičniji saboteri, zakleti neprijatelji naše socijalističke otadžbine i izdajnici svoga naroda.

Jedan tanak glas uzvikuje:

- Tako je! Dole saboteri! Dole banda!

- Doleeee! - odjekuje iz mnogih grla.

Govornik sačekuje da se masa stiša, pa završava:

- Ali takvi treba da se dobro uzmu u pamet i da budu svesni toga da će svi, ako samo produže ovako, kosti svoje ostaviti na ovom ostrvu!

VEĆ više od jednog časa petnaestak nas iz raznih baraka čekamo da budemo primljeni kod islednika.

Najzad nas prozivaju. Prijatan talas toplote zapljusnu me u sobi islednika Protića, koji me dočekuje nalakćen na sto, škiljeći nekako zloslutno.

- Reci ti meni dokle ti misliš ovako?! Za sve vreme otkako si ovde napisao si samo jednu pesmicu! Ako misliš da se tako revidira stav, onda se ljuto varaš.

Pokušavam da mu na ovo nešto odgovorim, ali on me već kod prve reči preseca, naglo se dižući i naginjući se prema meni, sa rukama na leđima:

- A znaš li ti da bih te ja mogao ur-ni-sa-ti! Na fizičke radove mogu da te pošaljem!

Stoji u toj pozi i sa tim izrazom lica nekoliko trenutaka, a onda seda, jednako me gledajući u oči. Lice mu dobiva mirniji izraz.

- A šta veliš na ženino pismo?

Ma, šta drugo da mi je rekao u tom momentu, ne bih bio toliko potresen kao od tog pitanja. Gledajući ga uporno u oči i tražeći smisao ovog pitanja, trudim se da budem što mirniji i da govorim što pribranije:

- Nikakvo pismo nisam dosad dobio.

- Dobićeš ga danas. Poštu smo sinoć uputili u barake, ali ti si valjda izašao jutros pre no što su počeli da je dele. Voleo bih da si ga pročitao pre no što si došao do mene. Zar ništa drugo nije imala da ti piše nego sve tamo koješta: te ne znam dete se rodilo takvo i takvo, te dete već guče, te ovo, te ono. Kao da nema važnijih stvari o kojima treba da se piše!

Pred islednikom, na stolu, otvorena tabakera puna cigareta, ali on me ne nudi. Ne pruža mi čak ni onih nekoliko "drava" što ih islednici obavezno daju prilikom svakog razgovora sa kažnjenicima. On pokazuje u pravcu vrata i hladno procedi kroz zube:

- Tako dakle, od sutra - na radilište!

RADIM na zgradi blizu pristaništa koja je započeta pre nekoliko dana. Sad kao da svi prate moj pokret. Moj islednik se, očigledno, nije šalio kad mi je pripremio da će me "urnisati" na radu. A ovo je tek početak. Dok se mučim da pomaknem poveći kamen prilazi mi rukovodilac radova, brzim i srditim pokretom podiže kamen, pa ga onda lako odbaci i pogleda me popreko.

Počinjem već da posrćem od umora, i rukovodilac radova me poziva da pođem sam u pravcu drumu, ka mestu gde čeka jedan kažnjenik sa milicionarom. Kažnjenik je sasvim mlad; u jednoj ruci drži golem čekić, u drugoj dleto. On mi pruža čekić, pa onda sva trojica krećemo drumom u suprotnom pravcu kojim se ide u barake. Idemo tako, ćuteći, nekih dvesta metara, a onda skrećemo sa drumu i penjemo se uz brdo koračajući s kamena na kamen.

Sve teže se penjem uz brdo, i moji pratioci svakog časa zastaju da bi me sačekali. Najzad se zaustavljamo negde na sredini brda. Tu, gde smo stali, nalazi se prostor očišćen od kamenja, u obliku kruga sa prečnikom od oko podrug metra. Svuda unaokolo je gomila kamenja, kao neka kamena ograda, a u sredini je veliki kamen sa ravnom gornjom površinom. Mladić prelazi, lako kao koza, preko nagomilanog kamenja u očišćeni krug i daje mi znak da mu priđem. Lagano i spotičući se prelazim preko kamenja, sa osećanjem čoveka kojem je naređeno da sam sebi kopa grob.

Instinktivno pružam mu čekić, ali on ćučnu, i, držeći obema šakama dleto namesti ga uspravljeno na sred kamena i reče mi da udaram čekićem. Posle nekoliko udaraca, na ravnoj površini kamena ukaza se urezan krst. Onda se upućujemo dalje. Poneka mesta su tako slabo raščišćena da se teško pronalaze. Obilazimo tako veoma širok prostor, zaustavljamo se na mnogim mestima i urezujemo krstiće po kamenju.

POSLAŠE me da opet radim na onom brdu na kojem smo do juče sadili mladice. Ali, sada krampovima, pijucima i motikama kopamo dosta duboke jame gde će verovatno biti sađeno neko drveće sa dubljim korenjem. Motikom kopam zemlju, pošto je najpre Mijović, koji sad radi zajedno sa mnom, krampom očistio od kamenja.

- Prekidaj i polazi ovamo!

Ispravim se: predamnom stoji student Laušević, namrgođen i osoran. To je mladić mršava lica i tamnih očiju, koji je pre nekoliko dana proizveden za vodnika, a došao je na ostrvo u poslednjem transportu.

- Brže! - dreknu Laušević. - Ostavljaj motiku!

Naređuje mi da uzmem ćuskiju. Jedva mogu malo da je odignem od zemlje, a da bi se njome razbijao ovaj kamen, trebalo bi je dići visoko, tako da šake dođu iznad glave. Svojski se trudim da ovo radim kao i ostali, upinjem se iz sve snage, a znoj me svega obliva. Laušević mi onda naređuje da ostavim ćuskiju i da vadim odvaljeno i razbijeno kamenje iz jame.

Ne opažam da su ostali već krenuli sa radilišta, dok me ne prenu poznati surovi glas:

- Brže! - sikće iza mene moj gonilac.

Naprežem svu snagu i potrčim ka četi, koja je daleko svega pedesetak koraka i još se nije sva postrojila, ali u tom času se spotaknem, udarim licem u kamenje i - neko vreme ne znam šta se sa mnom dešava. Otvaram oči tek kad me dva druga iz čete podigoše držeći me pod pazuhom. Preko desnog oka i obraza osećam topao mlaz, a pred sobom, na kamenju, vidim lokvicu krvi. Jedan od one dvojice što me drže pruža mi nekakvu krpu i kaže mi da to držim na licu, a onda me povedoše ka barakama. Onaj što mi je dao krpu kaže mi:

- Sreća tvoja što ti osta oko čitavo! A malo je trebalo, pa da ga izgubiš.

SUMNJIVO PISMO

VEĆ ne znam po koji put čitam primljeno pismo. Islednik mi je tačno rekao njegovu sadržinu: tonom i stilom nekadašnjih Brankinih vedrih pisama, govori se tu o našoj ćerčici. Zagledam svako slovo u pismu: jeste, rukopis je Brankin, pa ipak mi izgleda da poneko slovo nije tako pisala. Da nije ovo pisao neko ko je iz nekadašnjih njenih pisama, nađenih prilikom pretresa, dobro proučio njen rukopis i stil? A ako je ovo ipak njenom rukom pisano? Ako je

ona živa i u slobodi i, sa zdravim, rumenim odojčedom na grudima, sanja o mom skorom povratku? Kako sad da nađem puta do njih posle svega što sam preživio i što me još čeka?

Po večeri, u našoj baraci se ponovo pojavljuje Vuković sa još dvojicom njih koji takođe ne pripadaju našoj baraci: jedan od njih, još mladić, sobni starešina iz susedne barake, a onoga drugog, čoveka od četrdesetak godina, sad prvi put vidim. Posedaše sva trojica na onom istom mestu gde uvek sedi naš sobni starešina sa rukovodiocem radova za vreme čitalačkog časa ili iznošenja stava; ova dvojica im se odmah pridružiše. Još nikad do sada ni u jednoj sličnoj akciji našeg kolektiva nije učestvovao niko sa strane. Sedimo, kao i uvek u ovakvim prilikama, zbijeni na boksu. Mnogi se zgleđaju sa čuđenjem, nekima se vidi i strah u očima. Svi osećaju da će se večeras nešto izuzetno dogoditi.

U baraci je neko vreme potpuna tišina dok stojim naslonjen na zid kraj prozora, u zloslutnom očekivanju. Najzad se javlja sobni starešina:

- Večeras, drugovi, treba da raspravimo jedan teži slučaj. Dajem riječ drugu Vukoviću.

Ovaj se iskašljava.

- Ja bih, drugovi, želio da najprije neko od vas uzme riječ o ovom zaista veoma teškom slučaju, a ja ću govoriti na kraju. Dakle, ko se javlja za riječ?

Prvi skače sa svog mjesta Mijović.

- Mi, drugovi, imamo ovdje pred sobom jednog okorjelog i nepopravljivog neprijatelja. Pitam vas: da li se on do sada ijednog posla latio ovdje, a da ga nije obavljao kao pravi saboter? Svi smo do sada imali dovoljno prilike da vidimo kakav je on na radilištu i kakav je ovdje u baraci. Prije izvjesnog vremena radio sam zajedno s njim, i tom prilikom mi se žalio da on ovdje nedužan strada.

- Dole! Kroz stroj s njim! - prolomi se sa boksa.

- tišina, drugovi, sačekajte do kraja! - stišava ih Vuković, očigledno zadovoljan što je stvar ovako počela.

- Takav je na radilištu - nastavlja Mijović sve vatrenije, - a kakav je ovdje u baraci, i to vrlo dobro znamo. Ko je njega ikada čuo da je uzeo riječ u nekoj diskusiji? On samo sjedi i čuti, čak i onda kad ga prozovu da govori! Za mene, drugovi, - a mislim isto tako i za svakoga od vas - ne može biti nikakve sumnje da on tako postupa svjesno i namjerno, i da mi u ovom slučaju imamo posla sa zatrovanim neprijateljem i saboterom.

- Tako je! Dole izdajnici! Dole saboteri! Dole banda! - sve žešće se prolama sa boksa.

U zaglušnoj galami dižem ruku: hteo bih da odgovorim Mijoviću, ali prema meni se preteći pruža nekoliko stisnutih pesnica i čuje se još zaglušnija vika:

- Ne damo da govoriš! Uaa! Sad se setio da govori! Doleee! Kroz stroj!

Diže se Vuković, i graja se stišava.

- Poslije svega ovoga, drugovi, što smo čuli, ja ne bih imao mnogo toga da kažem. Jasno je da mi sad ovdje imamo posla sa jednim običnim banditom kome će ovaj kolektiv znati da odmeri kaznu onako kako je zaslužuje!

Nemoćno i rezignirano dižem ruku:

- Tražim reč!

Jedna ružna grimasa iskrivi Vukoviću lice i otkri mu zube - kao u zveri.

- Hoćeš reč?! Evo ti riječi!

Udarac rukom po licu je tako jak, a neočekivan, da posrnuh, jedva se dočekujući na ruke. To je bio signal za ostale. Nečije snažne ruke me zgrabiše i počеше vući napolje, u noć, a za nama se sa divljačkom grajom natisnu cela četa. Napolju, za tren samo, dok se ne stvori stroj, zapahnu me svežinom bela zimska noć (nebo se izvedrilo, a sneg se zadržao po kamenju i po krovovima baraka), a onda me, kad se svi postrojiše sa obe strane dvorišta, onaj mladić, sobni starešina iz susedne barake, čvrsto zgrabi za ruku i poče je tako snažno zavrtati kao da je odlučio da je ili prebije ili iščaši; ali u momentu kad sam osetio najljući bol u zglobu, on me odgurnu ka stroju gde me dočeka stotinu stisnutih pesnica i poče da udara gde koja stigne. Od udarca po glavi počinje krv da mi curi niz lice, ali oni ne samo da ne prestaju nego padaju u sve veću jarost, kao da im baš ta krv što počinje da kaplje po snegu budi i podstiče neke tamne, zločinačke, dotle pritajene instikte.

Ponekad se kao stišaju, ostave me da tren-dva stojim negde na kraju stroja, pomislim tada, gotovo s nekim olakšanjem, da je svršeno, ali onda me opet neka pesnica snažnim udarcem vraća natrag dodajući me drugim pesnicama koje po izmrcvarenom, okrvavljenom telu padaju, s obeju strana stroja, sve češće i sve bešnje. Posrćući od jednog strašnog udarca u potiljak, spazim na snegu mrlju krvi koja se odjednom naglo raširi, i već ništa oko sebe ne vidim sem te rumene mrlje koja u magnovenju potamne. Sad ni udaraca ne osećam više...

K svesti dolazim u sobici sobnog starešine. Pored mene stoji zamenik mog islednika, kapetan Obrenović.

- Eto vidiš - trudi se on da govori što blažim tonom - šta napraviše od tebe tvoji ljudi. Tako ti i treba kad nećeš da mi se javiš i priznaš sve kako je bilo. A ako se i dalje budeš inatio, imaćeš opet posla sa ovima ovde, a ja onda više neću hteti ni da znam za tebe!

Čim on izađe, na vratima se pojavi sobni starešina.

- Izađi tu pred vrata i operi lice, - veli on - tamo ti je i lavor.

Lavor je pun snega koji se brzo topi u mojim rukama i na licu. Sneg u lavoru postaje ubrzo potpuno rumen od krvi. Pored mene žurno prođe Vuković i ne pogledavši me i svrati do sobnog starešine. Čujem ga kako mu naređuje:

- Ima da ga držiš u svojoj sobi! Stalno pod ključem! Daćeš mu samo jedno ćebe, a porcije mu smanjiti za polovinu!

Sobni starešina mi ponovo zagleda lice pa veli:

- Idi isperi to malo bolje; još ti je ostalo malo krvi na licu.

Kad sam se ponovo vratio u sobu, tamo više nije bilo sobnog starešine. Čujem kako spolja zaključavaju vrata. Malo kasnije neko pokušava da uđe, a Mandžuka ga odvraća:

- Ne možeš tamo, tamo je ona sovjetska špijunčina!

Kao pokošen stropoštam se na goli pod. Pokušavam da se smestim i s mukom se pokrećem: više sam izlomljen nego onda kad sam došao na Otok. Vuković je svakako dobro znao koliko će me kazniti time što je naredio da mi se da samo jedno ćebe: ako ga prostrem po podu, telo će mi ostati nepokriveno na ovoj hladnoći koja već počinje u kosti da mi se uvlači; a ako se pokrijem njime, izubijano telo će mi ležati na golom, tvrdom podu, iz koga bije studen. Ništa mi ne preostaje nego da na jednu polovinu ćebeta legnem, a drugom se koliko-toliko pokrijem.

Vrata se sa bukom otključavaju, i neko bahato upada u sobu.

- Diži se! - viknu ovaj atkvimtonom kao da je uvređen i ljut što ga ne dočekujem na nogama i u "stavu mirno".

Ovoga čoveka svega dva-tri puta sam video, i odmah mi je pao u oči po tome što su ga mnogi oslovljavali i zaustavljali, odnoseći se prema njemu sa nekom upadljivom snishodljivošću - čak i oni znato stariji od njega - mada ga svi familijarno zovu Đurica. Niska rasta, ali masivan i temeljit, prav i kočoperan, sa lepuškastim licem i čuuperkom tamnosmeđe kose koji mu uvek viri ispod titovke (kosu mogu da nose samo članovi Radne brigade), celom svojom spoljašnjošću, svojim izrazom i držanjem podseća na seoskog đilkoša koji će prvi povesti kolo, ali će prvi i kavgu zametnuti, i nož će prvi potegnuti iza pojasa.

- Namestio se junak da spava! - kaže on jetko, mereći me od glave do nogu. - E nećeš, sokole, nema ti noćas spavanja!

U glavi osećam laku nesvesticu i moram da se naslonim na zid da ne bih pao. On mi prilazi sasvim blizu (da nisam ovako visok, sasvim bi mi se uneo u lice) i nešto me pita, ali nikako ne shvatam šta hoće. To što mu odgovaram zacemento nema nikakve veze sa njegovim pitanjem jer on, i ne sačekavši da završim, široko zamahnu rukom i snažno me udari po licu.

- A, tako ti to, očin li te otac...! - dreknu on i zamahnu i drugom rukom.

Opet snažan udarac i odmah zatim drugo pitanje. Ćutim, ne zato što neću da odgovaram, već zato što ne mogu da shvatim šta on to traži od mene. On pada u sve veću srdžbu i bes i zamahuje čas jednom, čas drugom rukom, udarajući me najviše po uhu, što mi u početku zadaje bolove, a posle čujem samo neprijatno zujanje, uši mi gore, ali neosetljive kao kad promrznu, a ispod desnog uha, po vratu, osećam kako mi klizi mlaz krvi. On najzad seda na stolicu, sa izrazom čoveka koji je posustao, a meni pokazuje na klupu. Postavlja mi pitanje, prvo koje razumem:

- O čemu si razgovarao sa Trnavskim?

Počinjem da govorim ono čega se sećam (s njim sam najviše razgovarao o književnosti), ali za ovo on ne pokazuje nimalo interesovanja. Stegnu vilicu i skoči. Instiktivno se povih unazad očekujući udarac, ali on brzo izvuče iz džepa tabak čiste hartije i olovku i stavi na sto.

- Za sutra ima da ispišeš ovde sve što nisi kazao isledniku! Pazi samo da ne lupetaš koješta kao ovo sad, inače ćeš se još mnogo gore provesti! Dobro se priseti šta si sve imao sa Rusima i šta si s kim razgovarao i u Beogradu i ovde!

K SVESTI dolazim u sobici sobnog starešine. Pored mene stoji zamenik mog islednika, kapetan Obrenović.

- Eto vidiš - trudi se on da govori što blažim tonom - šta napraviše od tebe tvoji ljudi. Tako ti i treba kad nećeš da mi se javiš i priznaš sve kako je bilo. A ako se i dalje budeš inatio, imaćeš opet posla sa ovima ovde, a ja onda više neću hteti ni da znam za tebe!

Čim on izađe, na vratima se pojavi sobni starešina.

- Izađi tu pred vrata i operi lice - veli on - tamo ti je i lavor.

Pored mene žurno prođe Vuković i ne pogledavši me svrati do sobnog starešine. Čujem ga kako mu naređuje:

- Ima da ga držiš u svojoj sobi! Stalno pod ključem! Daćeš mu samo jedno ćebe, a porcije mu smanjiti za polovinu!

Vrata se sa bukom otključavaju, i neko bahato upada u sobu.

- Diži se! - viknu ovaj takvim tonom kao da je uvređen i ljut što ga ne dočekujem na nogama i u "stavu mirno".

Ovoga čoveka svega dva-tri puta sam video, i odmah mi je pao u oči po tome što su ga mnogi oslovljavali i zaustavljali, odnoseći se prema njemu sa nekom upadljivom snishodljivošću - čak i oni znatno stariji od njega - mada ga svi familijarno zovu Đurica. Niska rasta, ali masivan i temeljit, prav i kočoperan, sa lepuškastim licem i čuperkom tamnosmeđe kose koji mu uvek viri ispod titovke (kosu mogu da nose samo članovi Radne brigade), celom svojom spoljašnjošću, svojim izrazom i držanjem podseća na seoskog đilkoša koji će prvi povesti kolo, ali će prvi i kavgu zametnuti, i nož će prvi potegnuti iza pojasa.

- Namestio se junak da spava! - kaže on jetko, mereći me od glave do nogu. - E nećeš, sokole, nema ti noćas spavanja!

U GLAVI osećam laku nesvesticu i moram da se naslonim na zid da ne bih pao. On mi prilazi sasvim blizu (da nisam ovako visok, sasvim bi mi se uneo u lice) i nešto me pita, ali nikako ne shvatam šta hoće. To što mu odgovaram zacemento nema nikakve veze sa njegovim pitanjem jer on, i ne sačekavši da završim, široko zamahnu rukom i snažno me udari po licu.

- A, tako ti to, očin li te otac...! - dreknu on i zamahnu i drugom rukom.

Opet snažan udarac i odmah zatim drugo pitanje. Čutim, ne zato što neću da odgovaram, već zato što ne mogu da shvatim šta on to traži od mene. On pada u sve veću srdžbu i bes i zamahuje čas jednom, čas drugom rukom, udarajući me najviše po uhu, što mi u početku zadaje bolove, a posle čujem samo neprijatno zujanje, uši mi gore, ali neosetljive kao kad promrznu, a ispod desnog uha, po vratu, osećam kako mi klizi mlaz krvi. On najzad seda na stolicu, sa izrazom čoveka koji je posustao, a meni pokazuje na klupu. Postavlja mi pitanje, prvo koje razumem:

- O čemu si razgovarao sa Trnavskim?

Počinjem da govorim ono čega se sećam (s njim sam najviše razgovarao o književnosti), ali za ovo on ne pokazuje nimalo interesovanja. Stegnu vilicu i skoči. Instinktivno se povih unazad očekujući udarac, ali on brzo izvuče iz džepa tabak čiste hartije i olovku i stavi na sto.

- Za sutra ima da ispišeš ovde sve što nisi kazao isledniku! Pazi samo da ne lupetaš koješta kao ovo sad, inače ćeš se još mnogo gore provesti! Dobro se priseti šta si sve imao sa Rusima i šta si s kim razgovarao i u Beogradu i ovde!

JASNO mi je šta bi oni hteli da kažem. Tada bi me, svakako, pustili na miru, ali ja ne mogu da priznam nešto sa čime nemam nikakve veze, pa makar se do smrti produžilo ovo mučenje.

Đurica se pojavljuje sa komadom letve u ruci, što je poneo zacelo radi uspešnijeg isleđenja: svakako da on od ovog pismenog saslušanja ne očekuje ništa više no što je postigao na usmenom. Uze hartiju pa, kad je pročita, prezrivo je baci na sto i spomenu "očinog oca".

- Zar samo to?! - sikće on i maša se za letvu.

Uhvatio je letvu onako kako se u jurišu drži puška na kojoj je bajonet i ustremio se prema meni.

- Diži se! - sikće još bešnjije. - Stani tamo uza zid!

On počinje svom snagom da me udara letvom kao da je rešio da mi probije grudni koš.

- Hoćeš li da govoriš, milu li ti majku?!

Pa, opet udarac u grudi. Pa, opet.

U sobu upada Vuković, a odmah za njim Starović, posleratni ministar. Vukovićev pogled je pun ironije i mržnje.

- Kako si, geroj Četvjortava Internacionala? - prozbori sa iskvarenim ruskim naglaskom.

Od bolova koje osećam u prsima moram da stojim sasvim pognut. Glava mi ponekad klone na grudi, a kad je uspravljam, osetim još jači bol.

Sasvim blizu mi prilazi Starović, unoseći mi se u lice; ruke mu na leđima. Gleda me netremice, a u očima mu neki mutan sjaj kao kod ljudi koje počinje da hvata piće.

- Treba biti čovek! - viče on, naglo se uspravivši.

Zateturah se od udarca po licu i jedva se održah na nogama.

Gledam ga pravo u oči. Glasom koji drhti od ogorčenja, lagano, pribrano, gledajući ga uporno u oči, kažem mu:

- Ja nikad nisam prestao da budem čovek; nikada ništa prljavo nisam učinio.

U NAJVEĆEM odeljenju naše bolnice, u koje su me smestili, sva mesta su popunjena. Našao sam se odjednom na slamnjači pored samih vrata, u dugačkoj čistoj košulji.

Pored moje postelje se pojavljuju tri mlada bolničara; jedan od njih drži u ruci staklenu cev sa dugačkom metalnom iglom na vrhu; on je malog rasta i sitan, a ona druga dvojica su

upadljivo razvijeni momci. Sad treba da otpočne mučenje! Ali, ja ću se braniti koliko god budem mogao i neću im se tako lako dati!

Ona dvojica me najzad, s mukom okrenuše i prisiliše da ležim potrbuške, držeći me tako čvrsto za ruke i noge da osećam bolove od pritiska njihovih ruku. Ubod igle ne traje dugo i ne zadaje bol, ali ja se i dalje uzalud otimam i vičem nešto što liči na krik. Posle toga bolničari me ostavljaju na miru. Ko zna šta su to počeli da mi ubrizgavaju! A onaj što leži iznad mene izviruje odozgo (vidim mu samo glavu) i posmatra me sa radoznalošću. Iz suprotnog ugla, moj dvojnik upro u me ukočen pogled i kao da se zloslutno smeška. Zatvaram oči ne da bih dremao (san mi, to osećam, još zadugo neće na oči) već da ne bih gledao. Onda me opet neko ščepa za ruke. Pogledam: ona ista dva krupna bolničara i s njima doktor Levec, specijalist za oči. On drži staklenu cevčicu ispunjenu nekom mrkocrvenom tečnošću. Bolničari mi snažno pritiskaju ruke i noge i tako me drže čvrsto prikovana uz krevet dok ležim nauznak. Ko zna šta mi sve spremaju! Nagonski zatvaram oči, čvrsto stišćući očne kapke. Nečiji prsti mi ih brzo i grubo otvaraju, a onda me nešto pogodi u oko, nešto hladno razli se po njemu i to se ponavlja nekoliko puta. U užasu, širom otvaram oči i očajnički vičem:

- Ne u zenicu! Ne u zenicu! Oslepićete me!

MENI sučelice, za dugačkim stolom smeštenim u sredini naše sobe, sede ona tri bolničara. Ali to sad nisu više bolničari - to su sad tri strašna i neumitna islednika. Onaj u sredini gleda me netremice i upire prstom u me.

- Ko je kriv za smrt tvoje žene Branislave?

- Ja - skrušeno odgovaram.

- Ko je kriv za smrt tvoga deteta u majčinoj utrobi? - čujem isti glas.

- Ja - odgovaram, a glas mi se guši u grlu i osećam kako ramena počinju da mi se tresu.

- Ko je kriv za smrt tvog tasta, starog doktora Milovanovića? - produžava onaj neumitno, a usne mu jednako stegnute.

- Ja - šapćem nemoćno, a po čelu mi klize krupne graške znoja.

- Ko je kriv za smrt tvoje sestre Milene?

- Ja - grca u meni nešto nalik na ugušeni krik.

On kao da nema više šta da pita, i njegove oči se ravnodušno odvrćaju na drugu stranu. Ali onaj pored njega upire u me strog pogled.

- Ko je ubio staru gospođu Miler?

To je jedna 70-godišnja starica kod koje sam, pre petnaest godina stanovao u Beloj Crkvi. Nju niko nije ubio: umrla je jedne noći od srčane kapi u svojoj sobi, pored starog, slepog muža.

- Čutiš? - gleda me onaj svojim staklastim pogledom. - Nije važno: ćutao ti ili govorio, priznavao ili ne, ti si svejedno za sve kriv. Neko mora da bude kriv. Neko mora svojom krvlju da plati za druge. Znam, ti hoćeš da kažeš da si najneviniji čovek, koji nikad nije drugome ništa našao učinio. Možda je to i tako. Zato ćeš ti za sve ostale biti onaj tamo sa brkovima, onaj tvoj dvojniki kojeg mi negujemo i koji će uskoro umerti na našim rukama. A za tebe smrti nema, ali nema ni života: ima samo večna patnja i večno umiranje bez spasonosne smrti. Jer ti si sad i bez broja i bez imena. Ili, bolje reći, ti sad možeš imati bezbroj imena; ma koje od njih mogli bismo da ti damo i da te poistovetimo sa ma kojim zločincem ili sa nekoliko njih odjednom.

- MOŽEŠ za nas da budeš, recimo, onaj tvoj prezimenjak, četnički komandant, što je osuđen na dugogodišnju robiju, ili onaj tvoj dalji rođak po majčinoj liniji Aleksa, zvani Šandor, što je za vreme rata bio u službi Nemaca. Istina, dvoje njih iz tvoje bliže i dalje rodbine - jedno po majčinoj, a drugo po očevoj liniji - proglašeno je za narodne heroje, a i ti si, znamo, za vreme rata dokazao da si dostojan njih; samo, dužnu pažnju za to ukazaćemo onome tvom vojniku koji će uskoro umreti na našim rukama. A ti, ti ćeš za nas biti Slavoljub ili Šandor, ili možda neki još gori od njih. Najveći pravednik, podnećeš, kao najveći zločinac, strašnu žrtvu za nešto veliko što se sprema, nešto svima nama nedokučivo, ali što ipak mutno naslućujemo sad kad smo kročili u ovu, za čovečanstvo sudbonosnu godinu, kojom počinje druga polovina dvadesetog veka..."

Prolaze dani, a možda i nedelje.

Ništa više ne može da me iznenadi, ničemu više ne mogu da se začudim. Jedan bolničar mi prilazi sa nekim pohabanim žutim radničkim odelom prebačenim preko jedne ruke, a u drugoj ruci drži zakrpljene plitke cipele. Tek kad me digoše i stadoše oblačiti i obuvati, ugledam nosila na podu, pored samog kreveta. Pantalone, mada uzane, ne mogu da se drže na meni, pa moraju da me opasuju kanapom, a kaput visi na kostima mojih ramena kao na drvenoj vešalici za odela.

Dva bolničara me položiše na nosila i ostaviše me sama da ležim na podu. Najzad mi prilaze četiri mlada bolničara, brzo se mašaju za drške od nosila i iznose me iz barake.

Mladići me s lakoćom nose nekuda žurnim koracima. Posle kratkog vremena nađoh se u nekoj senci gde mladići spustiše nosila na zemlju.

U pristaništu, ukotvljen, čeka mali brod iz čijeg dimnjaka se pruža beli dim koji se povija nošen vetrom. Mladići me spretno preneseše preko uskog drvenog mostića na brod, a onda strmim stepenicama pravo u utrobu broda.

DVOJNIK

PREBACILI su me u susednu sobu, mnogo manju od one u kojoj sam bio do sada. Krevet mi je u uglu, do samog prozora, svega dva-tri koraka od nužnika. Ležim sad na potpuno golim

daskama: na njima nema ni ćebeta ni slame. Kad ležim nauznak, ruke su mi na pokrivaču, klonule i nepokretne, kao na odru. One su blede, sa dugim tankim prstima, ruke koje nikad nikoga nisu takle, ruke pravednika. Ali za njih - ruke najvećeg zločinca. A moga dvojnika ne mogu da vidim, možda ga nikad više neću videti: on verovatno i nije više među živima, i sad je ostao samo Slavoljub ili Šandor ili neki drugi - ma koji drugi - još veći od njih bezimni zločinac, a svi oni skupa treba da budu inkarnirani u meni jednome.

SOBICA mi je tek nešto manja od one iz koje sam izašao pre godinu dana. Ali, tamo nas je bilo desetero, a ovde sam sam; tamo sam spavao na podu, a ovde imam udobnu, meku postelju; tamo sam za hranu dobijao neki posni čorbuljak, a ovde mi donose i pečenja i kolača, a gotovo svakog jutra dobijem porciju griza sa mlekom. Jedino gvozdene rešetke na prozoru koji kao i tamo gleda na Topčidersko brdo, živo me podsećaju na zatvor. Samo, ovde nema više stražara pred vratima kao u vojnoj bolnici, a u sobu mi, sem lekara i bolničara, niko ne ulazi. I onu odvratnu zelenu haljinu ostavili su dole u prizemlju, a dali mi žučkastosmeđu, kakvu nose i ostali bolesnici ovde na spratu.

Vrata se naglo i širom otvaraju. Na njima stoji čika Dragi sa velikim špricem u ruci, a iza njega Nidža, sa istim takvim špricem, nekako ozbiljan i strog, bez onog osmeha što ga ima kad mi prilazi sam. Svaki od njih duboko mi zariva iglu pod kožu na trbuhu, i, na mestu gde su mi dali injekcije, poče nešto naglo da raste pod kožom kao da mi je neko naduvao dve lopte u trbušnoj duplji.

Samo kad bi već jednom prestalo ovo mrcvarenje sa injekcijama i lekovima! Škripa nećijih cipela u hodniku prenu me iz ovih misli. Koraci se zaustavljaju pred mojom sobicom. Na otvorenim vratima vidim pravu figuru onoga lekara sa inkvizitorskim licem, kojeg svi ovde zovu profesorom i odnose se prema njemu sa upadljivom snishodljivošću. On stoji ispred mojeg praga, posmatra me ćutke, a iza njega su dva čoveka koje ne vidim dobro. Profesor im nešto govori, ali tako tiho da ne mogu da razaberem na kom jeziku razgovaraju. Onda ga jedan od one dvojice nešto glasno priupita na engleskom jeziku. To me sad još više učvrsti u uverenju da je moj slučaj nešto izuzetno i da on nije više nepoznat u svetu. Ona dva stranca posmatraju me i dalje sa neskrivenom radoznalošću, ali ni oni ni profesor ne ulaze u sobu. Onda polaze, najpre ona dvojica, a za njima profesor, koji, okrenut prema meni, učini rukom neki pokret sličan fašističkom pozdravu. Presekoh ga srditim pogledom. To on svakako namerno čini, verujući da ću i ja, instinktivno, učiniti isti pokret, a onaj nevidljivi, koji prati i beleži čak i moje misli, fiksiraće taj pokret, i to će biti još jedan dokaz više u gomili sličnog optuženog i dokaznog materijala kojim javni tužilac treba da me smoždi na nekom procesu što mi se sprema možda u bliskoj budućnosti.

Nećiji krik iz jedne od susednih soba vraća me mojoj stvarnosti. Na drugom kraju neko počinje da peva iz sveg glasa. (U poslednje vreme, otkako su umesto onih jakih injekcija počeli davati elektrošokove, u zgradi je postalo mnogo bučnije nego pre).

Lak, gotovo bestelesan, izlazim u hodnik. Jedna grupa bolesnika živo nešto razgovara okupljena oko klupe, samo major, sam kao i uvek meri hodnik svojim krupnim korakom. Gledam ga pravo u oči i javljam mu se:

- Zdravo, družo majore!

On prijateljski klima glavom, i otpozdravljajući kaže mi:

- A zašto vama niko od rodbine nikada ne dolazi u posetu?

Kažem mu da verovatno niko od mojih i ne zna gde se ja nalazim. On me gleda začuđeno i pomalo prekorno.

- Pa, zašto im se niste javili?

- Nisam ni znao da je ovde dopušteno dopisivanje - kažem nekako nesigurno - a sem toga, ja ni sam još ni danas ne znam sasvim tačno gde se nalazim.

NJEGOVE oči me gledaju sa toplim saučešćem. Rukom se maša za džep, vadi jednu čistu dopisnu kartu i pruža mi je:

- Evo vam, pa napišite da se nalazite na Neuropsihijatrijskoj klinici. Poneću odmah vašu kartu, pa ćete možda već u nedelju imati posetu.

Od dva časa popodne jednako pristižu posetioci u bolnicu. To je ta nedelja o kojoj sam sa onoliko radosti počeo da sanjam pre dva dana.

Pređa mnom, malo nagnuta, sa ispruženom jednom rukom (u drugoj drži paketić) stoji Branka, gleda me, a oči joj se setno smeše.

- Ipak si živa, a mislio sam... i tu mi se glas preseče kao da mi neka nevidljiva ruka steže grlo.

- Dovala sam i Melu, dole je, u kolicima; Milena je s njom. Dovešću je malo kasnije da je vidiš...

Odlučna da me izbavi odavde, Branka je sve učestalije dolazila, najčešće ilegalno.

- Jutros je profesor sam počeo razgovor o mom povratku kući - kažem Branki gledajući je pravo u oči.

Na njenom licu se zadržao onaj brižni i neveseli izraz.

- I onomad sam razgovarala s njim o tome i tražila da te puste. On još nije sasvim popustio i kaže da bi te mogao pustiti jedino na moju odgovornost. Sutra rano potražiću ga i reći mu da sam rešena da te vodim kući na svoju odgovornost.

Mala kola koja se zaustaviše pred bolničkom zgradom jedva nazirem jer je već pala noć.

I zbunjen i obradovan, dugo držim u rukama odelo koje mi je Branka donela; gledam ga kao da bih se hteo uveriti da je to zaista moje odelo. Branka i sestra pomažu mi dok se grozničavo brzo oblačim i obuvam, kao da se plašim da će neko iznenada sve ovo osujetiti, a onda polazimo. Na vratima svoga kabineta pojavi se profesor i zastade na pragu, gledajući nas iznenađeno.

- Pa zar tako, bez otpusne liste? - prekoreva on Branku.

- Izvinjavam se. Doći ću po listu kroz dan-dva, a sad zaista nisam mogla drukčije.

Kod profesora se zadržao isti onaj strogi i začuđeni izraz. On zausti da još nešto kaže, ali Branka mi šapnu da se pozdravim s njim i brzo me povede ka izlaznim vratima.

NEVIDLJIVI SVEDOK

- NEMOJ tako blizu da sediš - lagano odmaknem Brankinu ruku - nezgodno je jer nas gledaju. Tebi samo izgleda da nas niko ne prati i ne gleda, jer toga što mene stalno prati ne mogu ni ja sam da vidim, a kamoli ti. Samo znam da on, naročito ovih poslednjih dana, prati svaki moj gest i fiksira ga nekim savršenim, ljudima nepoznatim, spravama, jer ovde se govori da je nedavno jedan bolesnik napastvovao neku bolesnicu.

- Pa kakve to veze ima sa tobom? - gleda me ona široko otvorenih očiju koje počinju da se vlaže od suza.

- Ima, ima veze, jer sve ružne postupke drugih hoće da pripišu meni...

(K R A J)